

ІРИНА ФАБРО
(Полтава)

ІДЕЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ У СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Проаналізовано ідеї реабілітаційної педагогіки у творчому доробку В. О. Сухомлинського як засіб вирішення складних індивідуальних проблем поведінки та розвитку дитини з урахуванням усіх сторін її життєдіяльності.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, реабілітаційна педагогіка, „захисне виховання“, педагогічна реабілітація „важких“ учнів.

В умовах трансформації українського суспільства існує нагальна потреба створити навколо кожної дитини особливу оптимістичну, емоційно позитивно насичену атмосферу. Мають бути запущені в дію соціальні реабілітаційні механізми, які надають різнобічні можливості для розвитку життєдіяльності особистості. Це передбачає запровадження системи педагогічних, медичних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психофізичних функцій, станів, особистісного і соціального статусу хворих дітей, а також тих, хто отримав психічну травму, опинився у складних умовах життя. Йдеться про допомогу дитині у кризових ситуаціях, в оптимальній адаптації до нових соціально-економічних і політичних умов.

Провідною сферою здійснення реабілітації є система освіти, ключове завдання якої – педагогічна підтримка і захист дитини, яка долає певні проблеми в житті та розвитку. Саме заклади освіти різних типів мають створити сприятливі умови для збереження і відновлення фізичного, психічного та духовного здоров'я своїх вихованців. Що стосується осіб із фізичними чи психічними розладами, то основною формою їхнього соціального захисту є організація спеціального навчання і виховання, зорієнтованого на певну проблему в розвитку дитини.

Найвищою метою процесу комплексної реабілітації особистості можна вважати розвиток у неї здатності до самостійного творчого здійснення власного життя, незважаючи на фізичні чи соціально-економічні обмеження. Цей показник ефективності реабілітаційної діяльності має закладатися в сучасну стратегію освіти, завдання якої – допомога кожній дитині визначити індивідуальну траєкторію розвитку з урахуванням її психофізичних особливостей, стану фізичного, психічного, морального здоров'я. Йдеться про створення нової школи України ХХІ ст. [4], стрижневою ідеєю якої є збереження особистості вихованців у складних, а інколи й драматичних обставинах життя, школи, здатної адекватно і динамічно реагувати на суспільні змі-

ни, готуючи до них нові покоління громадян. У цьому аспекті вітчизняним ученим і педагогам-практикам може прислужитися спадщина видатного українського гуманіста В.О. Сухомлинського, узагальнення поглядів якого на проблеми реабілітаційної педагогіки і визначили мету нашого наукового пошуку.

В.О. Сухомлинський увійшов у історію української педагогіки як творець педагогічної системи, у центрі якої перебуває дитина як унікальна особистість. В основі цієї системи лежить любов і повага до кожної дитини, ідея розвитку творчих сил особистості з урахуванням етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб. Видатний педагог виступив проти авторитарно-догматичного змісту виховання і схоластичного (у більшості випадків), відірваного від життя змісту освіти. Провідними ідеями системи поглядів ученого є гуманізація, природовідповідність і демократизація всієї життєдіяльності дитини [6].

Педагогічну спадщину директора Павлівської школи досліджують учені М.В. Богуславський, І.А. Зязюн, М.Ю. Красовицький, Н.Г. Ничкало, Е.Г. Родчанин, М.І. Сметанський, О.В. Сухомлинська, Г.Я. Файзуліна, М.Д. Ярмаченко (гуманістичні засади теорії і практики виховання); Н.Г. Базилевич, Л.С. Бондар, Т.Г. Будняк, Н.А. Василенко, В.К. Кіндрат, І.Г. Слюсаренко, А.С. Соколовська, Н.І. Черв'якова, З.М. Шевців (розв'язання окремих проблем виховання, позашкільної й позакласної роботи з учнями); М.Я. Антоненко, В.А. Василенко, К.Є. Кривошеєнко, О.Я. Савченко (дидактичні засади навчально-виховного процесу в досвіді педагога); Л.А. Абрамова, М.І. Боришевський, Л.А. Дворникова, М.І. Любіцина, М.І. Мухін, А.А. Семез, А.І. Сигітов (особистість, її всебічний розвиток, психічні особливості учнів різного віку, особисто орієнтований підхід до організації педагогічної взаємодії); Г.В. Калмиков, Р.О. Позинкевич, С.Л. Соловейчик, частково О.Г. Дзевєрін, Л.А. Мілков, С.Ф. Сухорський (проблеми виховання особистості в колективі); Г.А. Баркін, Е.Ш. Натанзон, Ю.Поройков (методи роботи з педагогічно занедбаними учнями). Проте ідеї реабілітаційної педагогіки в творчості В.О. Сухомлинського, за виключенням В. П.Шпак, ще не досліджувалися.

Ідеї реабілітаційної педагогіки як „захисного виховання” знайшли відображення в численних працях В.О. Сухомлинського, який, розглядаючи його як складову власної педагогічної системи, наголошував: „Любити дитину – це значить захищати її від того зла, яке ще оточує багатьох дітей у житті (маємо на увазі перш за все сім'ю). Щороку, коли шкільний поріг переступають першокласники, з тривогою дивишся в очі дітям, які несуть у своєму серці відкриту рану. Я добре знаю цих дітей, знаю їхніх батьків, знаю болі й тривоги дитячої душі, знаю, що окремих дітей треба вже не виховувати, а перевиховувати. Ці діти в мене на особливому облікові, їх виховання я називаю захисним вихованням, – воно становить важливу складову частину моєї педагогічної системи” [10, с. 71]. Перше, що радив педагог, це захищати дитину від самотності, яка розглядається ним як „дуже небезпечна рана (а небезпечна вона тим, що вражає серця дітей навіть у багатьох, з першого погляду, благополучних сім'ях) – це самотність, коли дитина знає й відчуває, що вона нікому не потрібна” [10, с. 72]; від виховання „у дусі обману, нечесності, егоїзму, зневаги до людей” [10, с.72]; від фізичного насильства „з покаліченим серцем приходять до школи ті діти, які з перших кроків свого

свідомого життя зазнають фізичних покарань" [10, с.72]; від заласканості в сім'ї, розбещеності, повної й нічим не обмеженої свободи самовиявлення. „Щоб захистити дитину від зла, подолати його і утвердити добро, треба бачити, розуміти минуле і уявити майбутнє дитини, виразно накреслити перед собою ідеал виховання" [10, с.72].

Коли В.О. Сухомлинського запитували: „Що саме головне було в його житті?“, він відповідав: „Любов до дітей!“ Щира любов до дітей і справжня педагогічна культура, за Сухомлинським, поняття нероздільні. Він вважав, що вчитель зобов'язаний уміти дорожити дитячою довірою, щадити беззахисність дітей, бути для них утіленням добра і справедливості. Без цих якостей не може бути вчителя. „Якщо вчитель став другом для дитини, якщо ця дружба осяяна шляхетним потягом, поривом до чого світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло. І якщо в школах є такі діти, що насторожилися, що наїжилися, недовірливі, а іноді і злі, то лише тому, що вчителі не знайшли підходу до них, не зуміли стати їхніми товаришами. Виховання без дружби з дитиною можна порівняти з блуканням у сутінках" [8, с. 21].

У Павлівській середній школі виховання без покарань було педагогічним принципом усього педагогічного колективу. У підході до проблеми покарань у школі мала місце визначена еволюція поглядів В.О. Сухомлинського. На початку своєї педагогічної діяльності він визнавав доцільність покарань, був переконаний, що вони у визначених випадках можуть бути ефективним методом виховного впливу, а в останні роки свого життя рішуче відстоював наступну тезу: виховання несумісне з покараннями учнів. Учений мав на увазі такі види покарань, як грубе відчитування, висміювання, виставляння з класу, залишення учня після уроків для виконання якої-небудь роботи, спеціальні скарги в щоденнику вчителя. „У середовищі педагогів, – відзначав В. О. Сухомлинський, – можна нерідко почути розмови про заохочення і покарання. А тим часом, головне заохочення і найдужче покарання в педагогічній праці – це оцінка" [9, с. 12]. „Лихо багатьох учителів у тім, що вони вимірюють і оцінюють духовний світ дитини тільки оцінками і балами, поділяють всіх учнів на дві категорії у залежності від того, чи вчать, чи не вчать діти уроки" [9, с. 9].

Говорячи про оцінку як інструмент покарання, В. О. Сухомлинський уважав припустимим її застосування тільки для школярів старших класів, тому що в початкових класах покарання незадовільною оцінкою особливо боляче ранило, ображає і принижуює гідність дитини. Не можна допускати, щоб дитина на початку свого шляху з „допомогою" учителя, що поставив двійку, зневірилася в собі. Діти приходять у школу різні: зібрані і незібрані, уважні і розсіяні, ті що швидко схоплюють і тугодуми, неохайні й акуратні. Єдині вони в одному: усі діти без винятку приходять у перший клас із щирим бажанням добре вчитися. „Красиве людське бажання – добре вчитися – осяює весь зміст шкільного життя дітей" [5]. Оцінка у В.О. Сухомлинського завжди оптимістична, це винагорода за працю, а не покарання за лінь. Він поважав „дитяче незнання". Місяць, півроку, рік у дитини „може щось не виходити, але прийде час – навчиться". Свідомість дитини – могутня, але повільна ріка, і в кожного вона має свою швидкість. Педагог наполегливо рекомендував батькам не жадати від дітей обов'язково тільки відмінних оцінок, щоб відмінники „не почували себе щасливчиками, а встигаючих на трійки не гнітило почуття неповноцінності".

Принцип індивідуального підходу в педагогічній реабілітації „важких” учнів полягав у тому, що В.О. Сухомлинський не обмежує додатковою роботою в позаурочний час, а створює ситуації успіху в навчальній або трудовій діяльності для моральної підтримки, що спонукає дитину до подолання труднощів. „Інтерес підтримується успіхом, до успіху веде інтерес. А без успіху, без радісного переживання перемоги над труднощами немає інтересу, немає розвитку здібностей, немає навчання, немає знання” [8, с. 26]. Отже, В.О. Сухомлинський підкреслює: діти мають постійно переживати радість успіху та подолання труднощів. Не можна давати дитині відчуття, начебто вона гірша від інших, не здібна, відстає, не можна принижувати її гідність: вона не винна в тому, що думає повільніше від інших. Необхідно постійно підтримувати дитину, не ставити їй поганих оцінок, не ставити їй ніяких оцінок, поки вона не досягне успіху. Оцінювати потрібно не знання саме по собі і не старанність, а просування вперед, цей результат поєднання знання зі старанністю. „Навчання – праця, серйозна праця дитини, отже, воно має бути радістю, тому що праця, успіх у праці, подолання перешкод у праці, її результат – усе це надійні джерела людської радості” [1, с. 127].

В.О. Сухомлинський розглядає „захисне виховання” як глибоко індивідуальну творчість педагога, яка реалізується у пробудженні в дитини почуття любові, симпатії до інших людей; співпереживанні; побудові дружніх стосунків; виникненні відчуття людського в собі; використанні духовного впливу книги; піклуванні про живих істот, квіти, рослини.

Детально та виважено В.О. Сухомлинський характеризує дітей групи ризику, які потребують індивідуального педагогічного впливу і фактично є об’єктом реабілітаційної педагогіки: соціально і педагогічно занедбаних, дітей із девіантною поведінкою, хворобливих дітей. Так, у статті „Школа і природа” серед причин „мало здібності” дітей він виділяє: хворобу, перенесену в ранньому дитинстві (ревматизм, рахіт, менінго-енцефаліт); відсутність достатнього материнського піклування в перші два – три роки життя дитини; алкоголізм батьків; нездорові, конфліктні стосунки в сім’ї; неповноцінність емоційного життя сім’ї; невпинне зростання педагогічних вимог у школі та низький темп читання конкретного учня.

Наполегливо вивчаючи індивідуальні особливості молодших школярів, В.О. Сухомлинський устанавлює взаємозалежність і взаємовплив біологічного і соціального у структурі особистості, а також доводить вплив порушень самопочуття на здатність до тривалого інтелектуального напруження, якого вимагає від дитини навчальна діяльність [7, т. 3, с. 48]. Тому кожен учитель має ретельно вивчати й розуміти внутрішні вікові фізіологічні й психічні зміни, що відбуваються в організмі вихованця. Під прикриттям дитячої рухливості і жвавості можуть бути приховані різного роду нездужання й захворювання, а це не повинно пройти повз увагу педагога, тому що «позначається на розумовому і моральному розвитку» [7, т. 4, с. 43].

Дослідник В.П. Шпак, зробивши ретельний аналіз творчого доробку В.О. Сухомлинського – монографій „Павлицька середня школа”, „Розмова з молодим директором”, „Серце віддаю дітям”, „Сто порад учителеві”, „Народження громадянина”, а також статей „Виховання без покарань”, „Виховання й самовиховання”, „І ліс, і кожне дерево”, „Найвідсталіший у класі”, „На нашій совісті – людина”, „Не бійтесь бути ласкавими”, „Школа і при-

рода , „Як любити дітей”, виділяє такі основні засоби його реабілітаційної педагогіки:

1) режим праці й відпочинку: чергування уроків за ступенем складності і за характером розумової праці; неприпустимість непосильної розумової праці під час занять, а в канікулярний час – безінтелектуального життя; виконання домашніх завдань уранці перед уроками; звільнення другої половини дня від напруженої розумової праці; організація вільного часу дитини в другій половині дня в групі подовженого дня; використання відновлювальної сили сну;

2) харчування (калорійне, багате на легкозасвоювані продукти, мікроелементи, білки і вітаміни);

3) зміцнення захисних сил організму: фізичне виховання в основній, підготовчій і спеціальних групах; ранкові гімнастичні вправи і купання; праця на відкритому повітрі; сон із відчиненою кватиркою взимку; прогулянки влітку босоніж, загартовування ніг; обтирання вологим рушником;

4) полегшення розумової праці учнів: забезпечення багатства інтелектуального життя; усунення розриву між знаннями й уміннями; оволодіння вмінням учитися; ліквідація прогалин у знаннях; підвищення швидкості читання [11].

Для ефективності використання названих заходів, які реалізуються взаємодією школи з батьками учнів, В.О. Сухомлинський двічі на місяць проводив півторагодинні заняття батьківської школи, поділивши дорослих на групи: молоді люди, які ще не мають дітей; батьки дітей дошкільного віку, яким іти в школу через один - три роки; батьки учнів 1-2-х класів; батьки учнів 3-4-х класів; батьки учнів 5-7-х класів; батьки учнів 8-х, випускних, класів.

Нами у процесі систематизації ідей реабілітаційної педагогіки виявлено, що на думку В.О. Сухомлинського, причини важковихованості дітей із девіантною поведінкою та бездоглядних, тобто соціально занедбаних дітей, полягають у тому, що: молодь не знає куди подіти вільний час; педагогічна культура сімейно-шкільного виховання залишається вельми низькою [7, т. 5, с. 343]; у дітей виникає хронічна втома внаслідок тривалого нервово-психологічного напруження на уроках [7, т. 4, с.352]; невинувато використовується покарання („слабкість апелює до сили й насильства”) [7, т. 4, с. 353]; у дітей знижена здатність до навчання (термін Г.С. Костюка); має місце фізичне насильство над дитиною, що розбещує людину, утверджує в неї примітивні інстинкти, згубні нахили; порушується душевна рівновага, гармонія розумових здібностей і умов праці; усепопущення, сюсюкання й безкарність стають джерелом настирливості як різновиду дитячого індивідуалізму [11].

Отже, у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського ми знаходимо розвиток ідей реабілітаційної педагогіки. Учений і педагог-практик, теоретично обґрунтував її основні засади, зокрема: пріоритетність принципу індивідуального й комплексного підходу до „важких” учнів; причини важковихованості, малоздібності, девіантної поведінки, соціальної занедбаності. Виходячи з потреб розвитку національної системи освіти в сучасних умовах, можна з упевненістю констатувати, що ідеї великого Вчителя наразі актуальні як ніколи, а їх осмислення та творче впровадження має бути однією з основ гуманістичної педагогіки ХХІ століття.

Перспективне значення для подальшого наукового пошуку має узагальнення та інтерпретація педагогічної спадщини видатних українських педагогів другої половини ХХ ст., що є підґрунтям для становлення і розвитку реабілітаційної педагогіки як нового напрямку педагогічної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонець М. Я.* Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського в сучасній освітньо-виховній теорії та практиці / М. Я Антонець // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 1. – С. 165–167.
2. *Білецька С. В.* Взаємовідносини учителя й учня у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. ... дис. канд. пед. наук / С. В. Білецька / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1994. – 24 с.
3. *Бучківська Г. В.* Розвиток В. О. Сухомлинським теорії і практики виховання в учнівському колективі : автореф. ... дис. канд. пед. наук / Г. В. Бучківська / Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
4. *Єрмаков І.* Нова школа України / І. Єрмаков // Освіта України. – 2007. – № 77 (865). – С. 5.
5. *Розенберг А.* Філософія дитячого щастя за В. О. Сухомлинським / А. Розенберг // Початкова школа. – 1993. – № 1. – С. 37–38.
6. *Сухомлинська О. В.* Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
7. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976–1977. – 686 с.
8. *Сухомлинський В. А.* О воспитании / В. А. Сухомлинський. – М. : Рад. школа, 1979. – 270 с.
9. *Сухомлинський В. А.* Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинський. – Киев, 1974. – 288 с.
10. *Сухомлинський В. О.* Як любити дітей / В. О. Сухомлинський // Радянська школа. – 1967. – № 7. – С. 68–74.
11. *Шпак В. П.* Реабілітаційно-педагогічні погляди В. О. Сухомлинського / В. П. Шпак // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 3–4. – С. 24–31.

ИРИНА ФАБРО

ИДЕИ РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИКИ В НАСЛЕДИИ В.О. СУХОМЛИНСКОГО

Проанализированы идеи реабилитационной педагогики в творческом наследии В. А. Сухомлинского как средство решения сложных индивидуальных проблем поведения и развития ребенка с учетом всех сторон его жизнедеятельности.

Ключевые слова: В.А. Сухомлинский, реабилитационная педагогика, „защитное воспитание“, педагогическая реабилитация „тяжелых“ учеников.

IRENE FABRO

IDEAS OF REHABILITATION PEDAGOGICS ARE IN LEGACY OF V.O. SUKHOMLINSKOGO

The ideas of rehabilitation pedagogic are examined in the creative legacy of V.A. Sukhomlinskiy as a mean of decision of thorny individual problems of conduct and development of child, taking into account all of sides of his vital functions.

Keywords: V.O. Sukhomlinskiy, rehabilitation pedagogic, „protective education“, pedagogical rehabilitation of „heavy“ students.

Одержано 15.09.2010 р., рекомендовано до друку 2.11.2010 р.